

Reformismul islamic și impactul asupra studiilor de gen

Abstract One of the characteristics of modern Islamic reformist movements is represented by the emergence of the gender question as a major theme in theoretical discourses and public policies. Al Islah/ the reform illustrates the Islamic tradition's potential for transformation and self-transformation. Islah constituted itself as a reaction towards what had been conceptualized and perceived as fasad (corruption, injustice) in certain moments of time and specific places. The disponibility of taking into consideration the injustice Muslim women were subjected to faded away considerably as the atomized Quranic interpretations and legalist manipulations of the ethical substance of Islamic principles started to spread. Despite the sporadic turbulences it has sparked, the only feasible and lasting solution for promoting an egalitarian perspective on gender relations in Islamic cultures is the critical deconstruction within the tradition. In this article I will discuss some of the Quranic justifications regarding the legitimacy of the reformist approaches endorsed by women and the relevance of Islamic reform in gender studies.

Keywords: Islam; Islamic feminism; modernity; Muslim women; reform; tradition.

Tariq Ramadan a sintetizat cel mai adecvat reacțiile actuale ale musulmanilor sceptici în ce privește reforma: pentru unii reforma islamică (islah)¹ se confundă cu pervertirea religiei, pentru alții reprezintă un împrumut indezirabil din tradiția creștină, iar un alt grup, care elogiază caracterul etern și universal al învățăturilor islamice, contestă vehement necesitatea și utilitatea demersurilor reformatoare. În fapt, continuă autorul, acești critici, obsedați să evite

alienarea cauzată de o posibilă adaptare a unor categorii dintr-o tradiție neislamică, „ajung să manifeste o alienare și mai profundă atunci când identifică drept «străin» ceea ce, în realitate, este inerent tradiției islamice înseși.”²

Etimologic, termenul islah reprezintă forma de infinitiv (masdar) a verbului tranzitiv aslaha, derivat din rădăcina s-l-h. Lexical, islah prezintă semnificații multiple, conform acțiunilor desemnate de verbul aslaha: „a îndrepta, a corecta, a îmbunătăți, a face mai bine, a pune ceva într-o poziție mai bună, a împăca, a repara”; antonimul lui islah este ifsad, vocabulă al cărei sens este acela de corupție, distrugere.³

Conexiunea inerentă care există între islah și fasad este relevantă și în contextul problematicei de gen. Demersurile funda-

---

Alina Isac Alak

Drd. Facultatea de Filosofie, Univ. București
(alina.alak@yahoo.com)

---

mentate pe principiul islah vizează operarea unei corecții, a unei schimbări pozitive a stării de fapt marcată de fasad. Fasad, provenit din rădăcina f-s-d, face referire la distrugere, ruină, dezordine, deficiență, falsitate, deviere de la calea de mijloc, nedreptate. Islah presupune implicit restaurarea dreptății, iar angrenarea în gender jihad, în termenii Aminei Wadud, reprezintă o implementare a obiectivelor reformei⁴.

Trebuie precizat că islah nu reprezintă o reformare a islamului, ci a modului în care acesta este înțeles și aplicat. Islah / reforma ilustrează potențialul transformator și auto-transformator al tradiției islamice, sau, altfel spus, reprezintă actualizarea tradiției corecte într-o diversitate de contexte spațio-temporale.⁵ Islah, într-o anumită perioadă istorică, s-a constituit ca reacție la un anumit tip de fasad (corupție, nedreptate), mai riguros specificat, la ceea ce a fost conceptualizat și receptat drept fasad într-un anumit loc și timp. Fără a înțelege în detaliu, contextualizat, modul în care a fost identificată și definită o realitate prezentă (fie ea o construcție teoretică sau o practică problematică) drept fasad, nu putem clarifica diferitele nuanțe și accente care au modelat conceptul islah (sau tajdid). În acest context am putea corela reticența, timiditatea sau chiar aprehensiunea manifestată în teoretizarea și aplicarea unor reforme adecvate problemelor de gen cu lipsa de disponibilitate și subita cecitate instalată în procesul identificării a ceea ce constituie fasad în raport cu statutul femeilor musulmane; altfel spus, subiectivismul și condiționările culturale inerente agenților care și-au asumat responsabilitatea de a decela ce reprezintă și ce nu reprezintă fasad în starea de fapt și raportat la normele „alocate” femeilor își exercită influența cu intensitate maximă și generează o ignorare constantă a inegalității de gen manifestate în culturile islamice.

Este evident că reforma, în accepțiunea sa de construct doctrinar islamic, este un concept holistic ce infuzează egal toate dimensiunile existenței umane, reproiectând constant semnificația spiritualității, moralității și a tradițiilor. Islah, la nivelul individului, se confundă cu purificarea inimii (qalb), așadar, cu potențarea acelei stări de conștiință aparte, taqwa / evlavie. Întreaga viață ființa umană se străduiește continuu⁶ să se centreze în această stare de conștientizare pleneră a lui Allah și să nu rămână captivă în uitare. Taqwa, evlavie, nu implică o perfecțiune statică, a priori, ci rămâne un proces activ, dinamic, care trebuie să redefiniească și să determine continuu orice gând, trăire sau acțiune umană⁷; cel care are taqwa încă mai este susceptibil să alunece în haram, dar reîntoarcerea pe cale atrage iubirea și iertarea divină; caracterul dinamic al taqwa este reflectat de caracterul permanent reînnoitor al reformei / islah. Întrucât nu se face nici o diferențiere pe criterii de gen în ce privește accesarea la aceste profunzimi ale spiritualității umane, putem conchide că islah, în această accepțiune, reprezintă o responsabilitate personală a femeilor și bărbaților deopotrivă: „O, voi oameni! Noi v-am creat dintr-un bărbat și o femeie și v-am făcut popoare și triburi ca voi să vă cunoașteți unii pe alții. Cel mai cinstit dintre voi înaintea lui Dumnezeu este cel mai temător [care are mai multă taqwa]. Dumnezeu este Știutor, Cunoscător”⁸ (Coran 49: 13).

Plurivalența semantică a termenului islah nu permite condiționarea și limitarea acestuia la sfera religioasă. Purificarea continuă a sufletului prin tawba / căință reprezintă o exercitare a principiului reformei, dar, de asemenea, și orice atitudine critică, constructivă, dominată de dorința de perfecționare, manifestată la nivelul societății. Coranul și universul, cele două revelații divine, complementare, infuzate de semnele (ayat) Creatorului, necesită o abordare identică.⁹ Islah determină atât o re-interpretare a textului sacru conform circumstanțelor sociale și istorice contemporane, pentru a prezerva în mod auten-

tic și eficient principiile și obiectivele coranice, cât și o perfecționare continuă a culturii, instituțiilor, politicii și societății umane în funcție de idealurile universale ale sistemului normativ islamic.

Charles Kurzman semnală un aspect intens dezbătut în discuțiile contemporane despre fiqh: „Nici o reformă nu poate avea loc fără a re-aranja supozițiile tradiționale și nici o rearanjare nu poate emerge dacă individul nu e familiarizat perfect atât cu tradițiile, cât și cu ideile dezvoltate recent în afara sferei revelației.”¹⁰ Această perspectivă, adoptată și de Tariq Ramadan, explică preeminența acordată intelectualilor musulmani în discursul reformist contemporan, precum și criticile aduse jurisprudenței tradiționale ca disciplină islamică. Indirect, această revalorizare a științelor catalogate drept „neislamice” consolidează premisele inițierii unui dialog mai puțin schizoid și conflictual cu modernitatea și facilitează redefinirea problemelor de gen pornind de la baze reale.

Remanierele produse în promovarea autorităților religioase din afara instituțiilor tradiționale au permis rediscutarea statutului femeilor musulmane într-un context dominat de principii egalitariste și interpretări feministe. Trebuie să remarcăm rolul crucial al intelectualilor musulmani în cadrul acestor orientări reformiste contemporane, integrarea *problemelor sociale și politice și subminarea influenței savanților musulmani tradiționali (ulama)*.¹¹ Accentul pus de unii musulmani intelectuali pe principiile eticii islamice a permis semnalarea multor teze specifice eticilor feministe.¹²

Revenind, islah, în ipostază de act reformator în plan social, nu ar trebui¹³ să fie interzis agenților umani în funcție de dimensiunea de gen: „Drept-credincioșii și drept-credincioasele își sunt aliați unii altora. Ei poruncesc ceea ce este cuvenit, opresc de la ceea ce este neîngăduit, plinesc Rugăciunea [as-salat], aduc Dania [az-zakat] și se supun lui Allah și Trimisului Său.” (Coran 9: 71); „Să se facă din voi o comunitate care să cheme la tot ceea ce este bun, să poruncească ceea ce este drept [ma'ruf] și să oprească de la ceea ce este nedrept [munkar]!”¹⁴ (Coran 3: 104). În cadrul expresiei „al-amr bi al-maruf wa al-nahy an al-munkar”, amr, care se referă la „a ordona, a porunci”, i se opune lui nahy, legat de verbul „a interzice.” Maruf, care înseamnă literal „cunoscut”, este opusul lui munkar – „necunoscut”. Maruf este derivat din termenul irfan care înseamnă ‘îm (cunoaștere); munkar este derivat din nakirah.¹⁵ Al Ghazali a detaliat patru condiții prin care munkar devine, din perspectiva legalistă, acel element negativ care reclamă asumarea și exercitarea datoriei umane menționate ca imperativ universal în versetul 3: 104: „1) A fi interzis în șaria’h, 2) a exista în momentul respectiv, 3) a fi vizibil exponentului datoriei și 4) a fi cunoscut fără a fi nevoie de ijtihad.”¹⁶

Acest verset coranic, invocat adesea pentru a explicita valențele reformei și orientarea sa, autorizează asumarea acestui rol social și de către femei, islah reprezentând chintesenta datoriei omului de a remodela constant societatea, conform imperativelor revelate de-a lungul istoriei umanității într-o serie de cărți sacre sau discursuri inspirate divin. Responsabilitatea omului, femeie sau bărbat, în ceea ce privește rolul său de khalifa se manifestă plenar în demersul de re-formare a propriei ființe și a societății.¹⁷

Deși majoritatea covârșitoare a celor care au fost catalogați drept reformatori în cadrul istoriei islamice au fost bărbați, nu există nici o întemeiere scripturală pentru a repudia femeile din sfera publică a acestui tip de acțiune socială sau chiar politică.

O caracteristică a mișcărilor reformiste moderne o constituie emergența problematicii de gen ca temă majoră a discursurilor teoretice și a politicilor publice, dar, dacă ne raportăm la prototipul demersului reformator – implementarea principiilor coranice de

către Profet, în mod infailibil, la nivelul comunității islamice aflată în perioada formativă – constatăm că restaurarea statutului femeilor, ca ființe umane în mod egal responsabile de formarea și reformarea societății și în mod egal angajate în această „abandonare activă”¹⁸ în fața divinității, reprezentase o dominantă decisivă a discursului divin / a revelației și a proiectului profetic – remanierea status quo-ului. Reformele actuale de gen practic reiterează protestul profetic, indubitabil emancipator, în ceea ce privește statutul femeilor.

Femeile, în timpul implementării actului reformator inițiat de către Profet, și-au afirmat identitatea și autonomia individuală (au acceptat islamul în baza unei decizii personale, în pofida opoziției familiei și a comunității, s-au sacrificat pentru această cauză¹⁹); demnitatea și egalitatea lor ca ființe umane aparținând unui gen aparte le-a fost consfințită prin revelație divină²⁰, iar participarea integrală la toate experiențele constitutive ale comunității islamice, individuale și publice, reprezenta un imperativ divin, asumat în final, nu fără conflicte și revolte²¹, de toți membrii societății reconstruite conform fundamentelor islamice. În special rolul major al femeilor în domeniul asimilării și transmiterii cunoașterii a constituit o sursă de putere fără precedent și cu implicații complexe în devenirea ulterioară a comunității.

Evident, sub impactul intensificat al tradițiilor, cutumelor, a structurilor sociale și politice dominante care au condiționat dialectica istoriei islamice, acest islah centrat pe dimensiunea de gen a fost sistematic și în mod prioritar diluat, distorsionat, camuflat, relativizat – dar, cu toate acestea, niciodată complet și definitiv anulat – prin interpretări coranice atomizate, manipulări legaliste ale substanței etice a principiilor islamice și exacerbari a practicilor patriarhale revigorate și, mai nociv, ambalate și justificate în registru islamic.

Demersurile reformiste contemporane se focalizează pe deconstruirea conceptualizărilor misogine din cadrul jurisprudenței și exegezelor coranice; simultan se urmărește revitalizarea ortodoxiei și ortopraxisului islamului, ilustrat perfect de modelul profetic de gândire și acțiune. Noile provocări seculariste și tensiunea interculturală au impus ferm abandonarea letargiei induse de paradigma taqlid-ului (indiferent de forma adoptată; imitarea gândirii unor savanți din vechime sau a modelelor occidentale) și reactivarea gândirii islamice critice și autocritice, mult mai constructivă și eficientă decât exagerările apologetice, penibile, promovate anterior.

Există și consecințe pozitive ale confruntării deschise dintre proiectele occidentale moderniste, emancipatoare, și intervențiile reformiste de reînnoire islamică; polemicile, care au gravitat mai ales în jurul tematicii de gen, au relevat existența unei incompatibilități în mare parte factice între cele două orientări, revendicările și valorile comune dominând, în fapt, discursurile considerate apriori, de ambele părți, a fi antagonice. Fazlur Rahman, alături de mulți alți intelectuali musulmani, analizând concepțiile lui Al Afghani, a argumentat că modernitatea și islamul nu reprezintă două fenomene contradictorii, ci, dimpotrivă, reciproc constructive²²: „Musulmanii, învățând știința de la început de la Occidentul dezvoltat, își vor recupera trecutul și vor re-împlini poruncile neglijate ale Coranului.”²³

Proliferarea variatelor forme ale feminismului islamic a funcționat ca un factor catalizator și revelator a convergenței proiectelor moderniste și islamic reformiste, elaborând și promovând sisteme specifice unor modernități alternative. Pe de altă parte, asumarea rolului de agenți activi ai schimbării și de teoreticieni a islah, de către femeile musulmane, a produs o dislocare a centrelor tradiționale de autoritate religioasă; ele și-au revendicat dreptul de a vorbi ele însele în numele lor și de a articula din interior o nouă viziune și un plan reformator, oferind o alternativă la interpretările literaliste sau

conservatoare, la rândul lor multiplu polarizate intern; inerent, parte dintre acestea s-au expus astfel oprobiului, delegitimării acide sau chiar „anatemizării” (acuzațiilor de kufur / necredință) lansate de adepții orientărilor neosalafite radicale.²⁴

Ca o exemplificare practică a acestor tendințe, amintesc aici de un studiu interesant despre potențialul transformator și reformator al tradițiilor islamice. Autorii analizează modul în care categoriile tradiționale ale autorității religioase și sociale nu afectează acțiunea socială autonomă, ci prezintă o condiție a sa, fără a implica o noțiune prefabricată, normativă a secularizării.²⁵ Dinamismul tradiției islamice este determinat de intervenții interne și nu poate fi redus la schimbările social-structurale; reformiștii musulmani nu au încercat să „înghesuiască” tradițiile islamice în cadrul unor instituții moderne, ci au dorit să redreseze și actualizeze aparatul teologic și conceptual al acestor tradiții.²⁶

Așadar, în acest studiu de caz care a vizat comunitatea de musulmani din Europa, s-a evidențiat faptul că redefinirea tradițiilor islamice în Europa a produs disocierea atât de prima generație a musulmanilor emigranți, cantonați în ritualisme, obiceiuri și tradiții, adesea misogine, cât și de discursurile critice sau chiar islamofobe dominante în societatea occidentală. Discursurile despre egalitate, emancipare și secularism (valori aflate încă în stadiul de deziderat, ideal) în numele cărora se iau decizii politice care limitează libertățile individuale²⁷ au fost criticate și expuse ca fiind simple artificii ale politicilor hegemonice prin care se urmărește, în fapt, controlul social al revendicărilor minorităților. Noua generație, adepta unei perspective intelectuale, prin politicile de autenticitate promovate, prin reinterpretarea textului sacru și contestarea surselor tradiționale de autoritate (părinți, imami), au transformat islamul într-un instrument decisiv, util în lupta pentru susținerea politicilor referitoare la egalitatea de gen și a legitimității implicării în spațiul public.²⁸ Astfel este conturată o imagine diferită și pozitivă a islamului fără a respinge integral tradițiile sub presiunea unor sisteme alogene de gândire, ci redefinindu-le din interior, printr-un demers reformator de revendicare a principiilor islamice originare, capabil de a le oferi autoritatea hermeneutică necesară.

Putem conchide astfel că, în pofida turbulențelor sporadice provocate, totuși unica soluție fezabilă și durabilă de promovare a unei perspective egalitariste în relațiile de gen în cadrul culturilor islamice o constituie deconstrucția critică din interiorul tradiției, prin exploatarea polisemantismului, a contextualizării și dinamicii inerente textului sacru, în linia orientărilor islamice reformiste care participă prin premisele, întemeierea și substanța lor la același set autorizat de texte revelate, dar care variază în manifestările și obiectivele sale în funcție de contextul istoric, social, politic, cultural particular.

Note

- 1 Traducerea conceptului islah prin „reformă” este una reduționistă, dar, cu un ușor compromis, funcțională, în contextul explicitării diferențelor semantice existente între cei doi termeni. Deși împărtășesc un nucleu semantic identic prin sensurile: a schimba (în bine); a înnoi, a forma din nou; a îndrepta, a îmbunătăți (o situație, o concepție etc.), conceptul de islah este unul mult mai extins. În plus, încadrarea strictă în sistemul ideologic islamic conferă conotații și denotații complet diferite de cele ale conceptului de reformă, asociat cu tradiția și teologia protestantă.
- 2 Ramadan, Tariq, *Radical Reform*, (Oxford: Oxford University Press, 2009), 11-12.
- 3 Lisan Al Arab online: http://www.islamweb.net/newlibrary/display_book.php?idfrom=4649&idto=4649&bk_no=122&ID=4657
- 4 Wadud, Amina, *Inside the Gender Jihad: Women's Reform in Islam*, (Oxford: Oneworld Publications, 2006), 48-52.
- 5 Voll, John Obert, *Renewal and Reform in Islamic History: Tajdid and Islah*, in *Voices of Resurgent Islam*, ed. Esposito, John L., (New York: Oxford University Press, 1983), 35.
- 6 E angrenată în jihad-ul interior.
- 7 Wadud, Amina, *Quran and Women*, (New York: Oxford University Press, 1999), 36-38.
- 8 Coran 49: 13.
- 9 Ramadan, *Radical Reform*, 88-90.
- 10 Kurzman, Charles, *Liberal Islam: A Source Book*, (New York: Oxford University Press, 1998), 250.
- 11 Esposito, John and Voll, John, *Makers of Contemporary Islam*, (New York: Oxford University Press, 2001), 3.
- 12 Despre etica grijii a se vedea: Miroiu, Mihaela, *Convenio*, (București: Editura Alternative, 1996), 98-115.
- 13 Deși, istoric, a fost indubitabil descurajat.
- 14 Relevante pentru decelarea sensurilor acestui verset sunt și versetele 3: 110, 3: 114, 7: 157, 9: 71, 9: 112, 22: 41, 31: 17, precum și hadith-ul „Oricine vede un anumit munkar / rău și este în stare să îl schimbe cu mâna sa, să procedeze astfel; dacă nu poate, atunci cu limba sa; dacă nu poate, atunci în inima sa, iar aceasta este cea mai slabă credință.” Muslim, Sahih, în *Kitāb al-lymān, Bāb min al-Imān taghyir al-Munkar*. Fasad este un termen mai complex decât munkar, dar conotația negativă este prezentă.
- 15 Cook, Michael, *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 25-26.
- 16 Cook, *Commanding Right*, 436-437.
- 17 Wadud, *Gender Jihad*, 32-37.
- 18 Wadud, *Gender Jihad*, 23-24. *Despre islam ca engaged surrender*.
- 19 Prima persoană care a îmbrățișat islamul a fost o femeie, Khadijah, și prima persoană supusă martiriului, tot o femeie – Sumaiya.
- 20 Femeile au fost menționate ca atare în Coran, nu implicit, prin utilizarea unei formule generice, în urma interogării directe, asumată de către o femeie, Umm Salamah, a terminologiei revelației divine.
- 21 Vezi Mernissi, Fatima, *Women and Islam. An Historical and Theological Enquiry*, (Oxford: Basil Blackwell, 1991), 141-145.
- 22 Un exemplu al reușitei modernității islamice o reprezintă mișcarea lui Fethullah Gülen.
- 23 Fazlur, Rahman, *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition*, (Chicago: University of Chicago Press, 1982), 51.
- 24 Vezi polemicile în care a fost implicat sheikh Muhammad Al Ghazali sau scoaterea Aminei Wadud în afara islamului de către unii învățați aparținând curentului wahhabit/salafit.
- 25 Schirin Amir-Moazami și Armando Salvatore, 53.

26 Ibidem, 56-57.

27 Vezi interdicția purtării hijab-ului și niqab-ului în spațiul public în Franța și Belgia.

28 Schirin Amir-Moazami și Armando Salvatore, 67-70.

Bibliografie

Cook, Michael, *Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought*, Cambridge; Cambridge University Press, 2000.

Esposito, John and Voll, John, *Makers of Contemporary Islam*, New York: Oxford University Press, 2001.

Fazlur, Rahman, *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition*, Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Kurzman, Charles, *Liberal Islam: A Source Book*, New York: Oxford University Press, 1998.

Mernissi, Fatima, *Women and Islam. An Historical and Theological Enquiry*, Oxford: Basil Blackwell, 1991.

Miroiu, Mihaela, *Convenio*, București: Editura Alternative, 1996.

Ramadan, Tariq, *Radical Reform*, Oxford: Oxford University Press, 2009.

Schirin Amir-Moazami și Armando Salvatore, *Gender, Generation and the Reform of Tradition: from Muslim Majority Societies to Western Europe*, în *Muslim networks and transnational communities in and across Europe*, vol. I, ed. Stefano Allievi, Jorgen S. Nielsen, Leiden, Boston: Brill, 2003.

Wadud Amina, *Inside the Gender Jihad: Women's Reform in Islam*, Oxford: Oneworld Publications, 2006.

Wadud, Amina, *Quran and Women*, New York: Oxford University Press, 1999.

Voll, John Obert, *Renewal and Reform in Islamic History: Tajdid and Islah*, in *Voices of Resurgent Islam*, ed. Esposito, John L.

